

ОРГАНІЗОВАНЕ ДОЗВІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

УДК 379.8 : 371.3

С. О. Рабійчук

Дослідження дозвілля як соціокультурного й педагогічного феномена в теоретико-методологічному аспекті припускає необхідність розглянути просування особистості учня у сфері його організації як виду діяльності.

Проблему дитячого дозвілля простіше зрозуміти "зовні", тобто з позицій усього того, що робиться і може бути зроблене технологічно для забезпечення дітей корисною, розвиваючою дозвіллевою діяльністю. Але й необхідний підхід "ізсередини", вихід на внутрішній світ особистості, на проблему розвитку в учня соціально вартісних інтересів, потреб, мотивів. У цьому головне призначення дитячого дозвілля. Розглянемо деякі сторони особистісного становлення учня в дозвіллевій діяльності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні місця організованого дозвілля як фактора становлення особистості учня.

Розвитком дозвілля займалися такі вчені, як Л. А. Затулівітер, Г. А. Пруденський, Е. В. Соколов, С. Г. Струмлінін та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблеми дозвілля, обґрунтування місця та особливостей організованого дозвілля як фактора впливу на особистість у контексті соціально-педагогічної роботи дотепер не знайшло належного відображення у психолого-педагогічній літературі.

Особистість – суб'єкт свого розвитку. Основою цілісності розвитку особистості школяра є саморозвиток. Особистість – суб'єкт свого розвитку, якщо виражений розвитком свого потенціалу, постійного самовдосконалення. Досліджується соціально-демографічна структура соціуму, у сферах якого живуть і діють діти, структура дозвіллевих занять учнів, ступінь участі школярів у різних видах культурно-дозвіллевої діяльності.

У тимчасових параметрах зайнятості у сфері дозвілля можна виокремити кілька важливих показників самоактуалізації школяра в дозвіллі, які розвивають його особистість. До таких показників відносять: соціальну активність учнів; потребу у визнанні себе як особистості; рівні просування в сфері дозвілля; співвідношення індивідуального і колективного.

Розглядаючи дозвілля як різноманітну форму самовираження й розвитку особистості в її життєдіяльності, ми одночасно сприймаємо організоване дозвілля і як специфічну форму активності. Показниками активності особистості у сфері дозвілля може виступати різноманіття можливостей вільного вибору тих або інших видів дозвіллевої діяльності, ріст творчої активності, самоосвіти, культури відпочинку й аматорських занять, ступінь включення в духовно багате спілкування. При оцінці соціальної та творчої активності й пасивності учнів у сфері дозвілля виділяють такі ключові поняття, через використання яких розкривається сутність вибору.

Реальна активність як самостійний вибір дозвілля на рівні усвідомлення його значення. В осмисленні дозвіллевої діяльності учнів необхідно виходити із триєдності: раціонального, емоційного й творчого аспектів. Саме ці аспекти дають можливість розпізнати значимість різних форм проведення дозвілля індивідом або спільністю і мотиви вибору дозвілля. Реальна активність – це діяльність, ініціативність, енергійність. Першоджерело слова "активний" (лат. *activus* – дію) – "діючий, діяльний, практичний". Раціональна сторона активності виявляється в доцільності, розумній обґрунтованості. Творча основа активності в самій креативності дозвілля. Реальна активність характеризується здатністю учня долати внутрішні й зовнішні "бар'єри", виходити за рамки заданого. Ф. Енгельс називав це "самостійною силою реагування".

Існує й потенційна активність як вибір рішення на рівні свідомості без його втілення. Дозвілля – двозначне поняття. З одного боку, воно створено думкою, значить опирається на символи, розставлені цією думкою і тому управляється. З іншого боку, дозвілля – це світ випадків. Потенційна активність виводить на формування моральних прав, на психологічну готовність усвідомлено виявити волю. Щоб її реалізувати, потрібний досвід для конкретних актів поведінки й діяльності, потрібні педагогічні умови для самостійного вибору, його стимулювання, формування у школярів готовності й здатності діяти на основі зробленого вибору.

Розвиваючи в теоретичному плані програму дослідження творчої самодіяльності (С. Л. Рубінштейн),

розглядається самовираження як об'єктивізація внутрішнього світу особистості, що розвивається. Особистісний внутрішній досвід школяра відображає не знеособлені закономірності його формування в умовах традиційної дозвіллевої культури, а індивідуально неповторне самовираження через ідентифікацію Я-суб'єкта через рефлексію власного дозвіллевого поведіння. Відомий рівень розуміння і осмислення дозвіллевої культури та досить глибокі лінії проникнення в культуру.

Підлітковий вік – вік підвищеної самооцінки і вік об'єктивної активності, прагнення зайняти високе положення в середовищі однолітків за рахунок соціальної активності. Дані свідчать про серйозну кризу результатів визнання. Ані навчальна діяльність, ані праця, ані позаурочна суспільна робота не дають підліткам задоволення. З дорослішанням ступінь визнання в цих видах діяльності падає.

Сфера фізичної праці характеризується підвищенням можливостей для визнання підлітка в очах однолітків. Очевидно діяльність праці більш багата такими можливостями й більше значна в розумінні дітей. Старших підлітків не влаштовує бездіяльна позаурочна робота, її архаїчні форми. Висновок може бути простий: тільки людські близькість і сумісність можуть задовольнити сенсорний голод і потребу у визнанні. А дозвіллева діяльність надає широке поле діяльності, у якому достатня кількість різноманітних умов, що сприяють задоволенню визнання.

Рівень просування учнів у саморозвитку у сфері організованого дозвілля простежується за рядом параметрів: соціалізацією особистості; розвитком дозвіллевих інтересів, його випереджального характеру; ростом навчальних успіхів, позитивних змін відносин до навчання; емоційним розвитком і досвідом колективних переживань у сфері дозвілля; розвитком самоконтролю, ініціативи, самоактуалізації, самоврядування; станом здоров'я, здорового способу життя учнів.

Дозвілля завжди був протипоказаний колективізм минулого, тому що дозвілля засноване на вільній індивідуальності, особистій суверенності. Саме дозвілля забезпечує потребу школяра вийти за межі наявної соціальності, що особливо важливо, дозвілля захищає право школяра на приватне життя. Б. Т. Лихачов уживає вперше в педагогічній літературі таке поняття, як "колективіст-індивідуал", що, на його думку, "найбільшою мірою відповідає не тільки сучасним науковим поданням про людину, але й соціально-політичній ситуації". [2, с. 13]. Індивідуалізм не є альтернативою колективізму, тому що індивідуалізм уразливий так само точно, як і колективізм.

У літературі зустрічаються роботи, що трактують першорядність категорії особистості та категорії колективу (А. Г. Асмолов, О. С. Газман, Б. Т. Лихачов, А. В. Мудрик, Л. І. Новикова та ін.). Можна вважати, що ці два поняття соціально і педагогічно значимі, тому що "...протиставлення індивідуалізму і колективізму в основі своїй невірне, оскільки індивід, приймаючи цінність власної незалежності й волі, повинен

визнавати цю цінність за кожною людиною у співтоваристві й тим самим визнавати цінність самого співтовариства, у якому живе. Він повинен з'єднувати принципи індивідуалізму і колективізму в інтегрований імператив свого існування в соціумі" [3, с. 39].

В утворенні облік індивідуальності "означає розкриття можливості розвитку кожної дитини й підлітка, створення соціокультурної ситуації розвитку, виходячи з визнання унікальності й неповторності психологічних особливостей учня. Індивідуальний підхід до утворення вимагає порівнювати не одну людину з другою, а ту саму людину на різних етапах його життєвого шляху. Розкриття індивідуальності, створення оптимальних умов її становлення й розвитку – головне завдання утворення" [3, с. 41]. Організоване дозвілля активно забезпечує створення таких соціокультурних ситуацій.

Поводження підлітка визначається тими особливостями особистості, які склалися в нього в ході нагромадження соціального досвіду на попередніх етапах розвитку. Поряд з неусвідомленими безпосередніми спонуканнями підліток діє, виходячи зі свідомо поставлених цілей. У порівнянні з дітьми більш молодших вікових етапів, поведіння підлітків стає більше усвідомленим, хоча воно усе ще характеризується імпульсивністю, пов'язаною з фізіологічними особливостями й неврівноваженістю процесів порушення та гальмування.

Дозвіллева діяльність має компенсаційний характер, відшкодовуючи найчастіше одноманітну працю або навчання. Розважаючись, підліток включає у своє дозвілля ті фізичні й духовні здібності й схильності, які не може реалізувати ні в навчальній діяльності, ні в праці. Однак не менше в педагогічному змісті значення має й те, що в процесі розваг збагачується емоційно-образна сфера підлітка, формується досвід емоційно-ціннісних відносин.

У спілкуванні з однолітками підліток неминує порівнює себе з іншими. Оскільки пізнавальні можливості підлітка вже розвинені в достатньому ступені, самосвідомість стає найважливішим змістом його психічного розвитку. Зростає інтерес до самого себе, виникають і розвиваються нові подання про себе, нове ставлення до самого себе. Спілкуючись із дорослими, підлітки вимагають відповідного до себе ставлення. Підвищення інтересу до своєї особистості викликає необхідність усвідомлення й перевірки своїх можливостей, оцінки. Самопізнання підлітків сприяє ідентифікації – процес формування ідентичності. Ідентифікація є найважливішим механізмом соціалізації і виявляється в прийнятті індивідом своєї реальної ролі при входженні в групу, в усвідомленні їм групової належності, формуванні соціальних установок.

Феномен групової ідентичності виражається у визнанні за іншим, як і за самим собою, рівних прав і обов'язків, у наданні сприяння та підтримки.

Психологічною основою групової ідентичності є певна готовність суб'єкта почувати, переживати, діяти у відношенні до іншого так, ніби цим іншим був він

сам. Групова ідентичність не може бути зведена до індивідуальних переваг людей, що входять у групу. Вияви групової ідентичності, опосередковані ціннісними характеристиками спільної діяльності і важливих установок, стають стійкою характеристикою кожного члена колективу, перестають визначатися як особистими симпатіями-антипатіями, так і зовнішніми факторами. У підлітковому віці групова ідентичність набуває важливого значення.

Однак необхідно відзначити, що ідентичність не зводиться до обраної або запозиченої ролі. Незважаючи на те що ролі впливають на ідентифікацію, основні складові ідентичності (сталість і безперервність особистості) з неї не випливають.

Отже, розвиток особистості підлітка визначається не тільки вимогами суспільства і навколишнього середовища, але і його потребою задовольнити свої власні домагання. Тому в процесі організації дозвілєвої діяльності дітей, досягнення гармонічного співвідношення домагань підлітка, його можливостей і самооцінки стає важливим фактором розвитку особистості, запорукою емоційного благополуччя.

Варто враховувати й те, що величина вільного часу неоднорідна в різних підлітків. Його резерв для деяких дітей виявляється нижче соціально необхідних границь. Це веде до деформації їхнього способу життя в цілому. За неможливості освоїти цей час багато підлітків прибігають до деструктивних соціальних, психологічних форм його проведення, що негативно впливає на соціально-культурне середовище, веде до девіантної поведінки, виникнення гострих конфліктів та ін.

Проаналізувавши психолого-педагогічні особливості дозвілєвої діяльності підлітків, ми дійшли висновку, що основними психолого-педагогічними характеристиками, які впливають на особливості їх дозвілєвої діяльності, є:

наявність у даної вікової групи специфічних потреб, форм поведінки, норм, установок, типів колективів, соціальних ролей і конфліктів;

обумовленість поведінки підлітка тими особливостями особистості, які склалися в нього в ході нагромадження соціального досвіду на попередніх етапах розвитку;

важливе значення групової ідентичності в розвитку особистості підлітків;

провідна роль ідентифікації в розвитку особистості;

рівень саморегуляції підлітків, що перебуває в кореляційній залежності від самооцінки підлітка;

мотиваційна сфера підлітків має певну ієрархічну структуру, детерміновану їх ціннісними орієнтаціями;

спілкування в процесі організації спільної діяльності;

перегляд ціннісних орієнтацій і установок;

додатковий ряд психолого-педагогічних особливостей.

Соціальна структура життєдіяльності особистості школяра складається як синтез всіх видів діяльності, які організовує родина, школа, інші соціальні центри виховання, хоча учень сприймає не всі види діяльності особисто. Дозвілля, включене у цей образ, у цьому плані неоціненне, воно створює в індивідуальних переживаннях "надіндивідуальний зміст, що виходить за межі індивідуального "Я" (А. Асмолов), саме в дозвілєвій діяльності багато учнів шукають емоційне задоволення, сприймають дозвілля як одну з головних сфер самореалізації і самоствердження [1].

Узагальнення останніх досліджень дає можливість представити головні результати становлення особистості учня у сфері організованого дозвілля:

– яке збагачує особистість старшокласника таким:

відкриває світ духовно значимого дозвілля вітчизняної культури;

дає можливість відчувати себе значимою особистістю, потрібною людям, реалізувати себе в шкільному й подальшому житті, прилучитися до творчості;

дозволило зрозуміти соціальну значимість "рокоші людського спілкування" з однолітками, учителями, батьками;

допомогло знайти захист від негативних явищ у родині, навчання, житті;

– навчає учнів:

цінувати й організувати свій вільний час, вибирати заняття за інтересами, потребами, значимістю в житті;

бути організатором себе та інших, лідером і підлеглим, творцем та виконавцем;

жити серед людей, поважати їхню індивідуальність, цінувати чужі інтереси, радуватися успіху всіх і кожного;

– допомагає:

продовжувати й розвивати дозвілєві традиції у власній родині, жити цікаво;

стати лідером у професійному колективі, бути цікавим і корисним іншим людям, передавати досвід шкільної дозвілєвої діяльності своїм майбутнім колективам;

зберігати дружні зв'язки зі школою, учителями, з усіма шкільними товаришами.

Список використаної літератури

1. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа: Учебник для вузов по спец. "Психология". – М.: МГУ, 1990. – 367 с.
2. Лихачев Б. Т. Коллективизм и индивидуализм // Педагогика. – 1992. – № 9/10. – С. 13–19.
3. Новые ценности образования: тезаурус для учителей и школьных психологов / Под. ред. Н. Б. Крыловой. – М.: Инноватор, 1995. – 116 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор
Поліщук Ю. Й.